

לימדה תורה דרך ארץ

סדר ההתבססות בחיים

פעמים שדווקא זמני חירום מבחינים את יוקר החיים. כשאדם מוצא שחיייו תלויים לו מנגד, מתחדד מבטו על העיקר והטפל שבחיייו. רבים תיארו חוויה זו כרגע של צלילות נדירה, העשויה להנביט בתודעה החלטות משנות חיים.

השראה להתבוננות כזו על החיים מזמן לנו נאומו של כהן משוח מלחמה, הניגש לדבר אל העם היוצאים אל החזית:

שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם. כי ה' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם. ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחלנו. ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה.

המלחמה – מלחמת הרשות. לא כל קרבן מוצדק. משום כך, רגע לפני שכל לוחם נפרד מכל מה שקושר אותו אל זהותו הפרטית ומייחד עצמו לשירות הכללי^א, מזהיר אותו הכהן מפני הקרבה שאינה במקומה. על טיבה של הקרבה זו ניתן ללמוד מתוך מציאת המכונה המשותף לשלושת האנשים המוזכרים בדברי הכהן; שלושה שהתחילו בהופעת כוח חיים בנחלתם הפרטית, ולא היה סיפק בידם לברך על המוגמר. אלו הם: הבונה בית, הנוטע כרם והמארש אישה.

שלושת אלו, מלמדת הגמרא, אינם דוגמה בעלמא שנקט הכהן בידו, אלא מייצגיהן של שלוש חטיבות בעלות משמעות כללית לחייו של אדם בישראל, הערוכות על פי סדר מכוון:

תנו רבנן: "אשר בנה", "אשר נטע", "אשר ארש" – לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר כך יישא אישה. ואף שלמה אמר בחכמתו: "הכן בחוץ

^א כדברי הרמב"ם הידועים (הלכות מלכים ז: טו): "ומאחר שייכנס בקשרי המלחמה... לא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זיכרונו מלבו וייפנה מכל דבר למלחמה".

מלאכתך ועֲתָדָה בשדה לך אחר ובנית ביתך², "הכן בחוץ מלאכתך" – זה בית, "ועֲתָדָה בשדה לך" – זה כרם, "אחר ובנית ביתך" – זו אישה³.

"לימדה תורה דרך ארץ" – לא במובן השגור של מוסר ומידות טובות, אלא באופן מילולי: דרך של ארץ, מה צריכה להיות דרכו של אדם בארץ. כיצד ייגש אדם למשימה החשובה של ביסוס חיי הארציות שלו, מתוך ידיעה שהם התשתית לחיי רוח וקדושה הראויים למשפחה ממשפחות עם סגולה.

אם כן, מלמדת הגמרא: תחילה על האדם לבנות את ביתו, לאחר מכן עליו לנטוע את כרמו ובסופו של דבר עליו לשאת אישה. בפשטות, יש כאן הדרכה המזכירה את דבריו של בצלאל למשה רבנו בראשית מלאכת המשכן:

מנהגו של עולם אדם עושה בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר לי עשה לי ארון וכלים ומשכן? כלים שאני עושה – להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקב"ה: עשה משכן, ארון וכלים?⁴

משמע: לפני שיישא אדם אישה, עליו להכין את התשתית הראויה לחיי המשפחה: בית וכרם, מקום מגורים ופרנסה.

על כך יש לשאול, מדוע ראתה התורה לנכון להקדים את בניין הבית לנטיעת הכרם. והרי אמרנו ששלושת החוזרים מן המלחמה מסודרים על פי סדר של "סוף מעשה במחשבה תחילה", היגיון בסיסי הצריך להנחות את האדם בביסוס חייו, ואם כן דין הוא שתקדם נטיעת הכרם לבניין הבית, שכן הכרם הוא מקור פרנסה ובניין הבית דורש ממון! אכן, עיון ברמב"ם יגלה סדר שונה:

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך יישא אישה, שנאמר: "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו", "מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו", "מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה". אבל הטיפשין מתחילין לישא אישה, ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית, ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות: "אשה

² משלי כד כז.

³ סוטה מד, א.

⁴ ברכות נה, א.

תארש", "בית תבנה", "כרם תטע"^ה, כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך, ובברכה הוא אומר: "ויהי דוד לכל דרךך משכיל וה' עמו"^י.

מתוך כך, שתי קושיות לנו:

בדברי הרמב"ם קשה, כיצד הוא מסרס את הפסוקים ומצטטם כך שיתאימו לשיטתו? והלא בפירוש הקדימה התורה את בונה הבית לנוטע הכרם?

בפסוקי התורה קשה, מדוע אין הם סדורים על פי שורת הדין הפשוטה, שנדמה שהיא המנחה את הרמב"ם? איזו סברה אחרת יש עמה, שלפיה ראוי שתקדם נטיעת הכרם לבניין הבית?

בית וכרם, כרם ובית

רבותינו האחרונים נשאו ונתנו בדברי הרמב"ם והעלו לתרץ בכמה אופנים:

כך כתב מרן בעל הכסף־משנה:

יש לתמוה על מה שכתב שנאמר "מי האיש אשר נטע כרם", "מי האיש אשר בנה בית", דקרא איפכא כתיב: "מי האיש אשר בנה בית חדש", "מי האיש אשר נטע כרם". ואפשר דמדנקט "מי האיש אשר ארש אשה" לבסוף, יליף דלא ייקח אישה תחילה כדכתיב בקללה, ומינה ילפינן דאית לן גם כן למעבד בבית וכרם הפך מה שכתוב בקללות.

אם נרד לעובי הקורה, רומז הכסף־משנה, הרי שלא על הרמב"ם תלונתנו והסתירה שעלינו להתמודד עמה תחילה היא זו שבין שתי פרשיות התורה: אצלנו הסדר הוא בית־כרם־אישה, ואילו מתוך פרשת הקללות אנו למדים (בדרך ההיפוך) כי הסדר הראוי הוא כרם־בית־אישה. הרמב"ם, הוא מציע, הלך אחר המכנה המשותף: כאן וכאן אישה בסוף. מעתה, כיצד נסדר את הבית והכרם? הסברה אומרת שפרשת הקללות מכוונת יותר ללמדנו סדרם של דברים, שהרי כל עניינו של הסדר המופיע בה הוא להוות דוגמה למציאות מבולבלת ומקוללת (ואילו בפרשתנו ניתן לומר שלא הקפידה תורה על הסדר אלא רק על העניין), וממילא נוכל ללמוד ממנה גם את סדרה של מציאות מתוקנת ומבורכת.

ועוד, דכיוון דגלי לן לאחר לקיחת אישה ממילא משמע דאית לן לאחר בניין בית לנטיעת כרם, דמילתא דסברא הוא. והכי איתא בפרק משוח מלחמה... "שיבנה

^ה דברים כח ל.

^י שמואל א' יח יד.

^י הלכות דעות ה: יא.

אדם בית ויטע כרם ואחר כך יישא אישה, ואף שלמה אמר בחכמתו: 'הכן בחוץ מלאכתך ועתֶּנְדָּה בשדה לך אחר ובנית ביתך'...", ומדלא נקט "ואחר כך" אלא גבי "יישא אישה" משמע דכרם בתר בית לאו דווקא, והכי איכא למידק בדברי שלמה דלא נקט אחר אלא גבי "ובנית ביתך".

בשני טעמים מחזק בעל הכסף־משנה את תירוצו: ראשית, "סברא הוא", שכן מניין לאדם ממון לבניין ביתו קודם שייטע את כרמו ויתפרנס ממנו, וכמו שכתבנו לעיל. שנית, הן הפסוק במשלי והן הגמרא בסוטה נוקטים ביטוי מובהק של סדר זמנים רק ביחס למרכיב האחרון ברשימה – "ואחר כך יישא אישה", אך לא כדי להכריע בסדרם של הבית והכרם. אם כן, שמא התכוונה הגמרא ללמדנו שאין סדרם של הכרם והבית מדויק בפרשתנו, ויש לנו ללכת בו על פי המופרש בפרשת הקללות, ומתאים גם לסברה הפשוטה.

בדומה לכך כתב הרב יוסף קאפח זצ"ל בפירושו על הרמב"ם:

והנראה לי דלא נחת רבנו כלל לסדר בית־אומנות אומנות־בית, וכל מטרתו היא שתהא אישה בסוף, כי כאשר ריחיים בצווארו ובנוהג הישר שבעולם תוך שנה שנתיים באים ילדים, והיכן יושיב אותם ומהיכן יפרנסם? הגע עצמך, מי שיש לו בית נחלת אבות הרי הוא פטור מיגיעתו, וכך בנו של רבי אלעזר בן חרסום פטור מקביעת אומנות.

אם כן, אין לדקדק בסדרם של הכרם והבית, שאף התורה עצמה הראתה בו פנים לכאן ולכאן בשתי פרשיותיה. על פי רוב, כדברי הכסף־משנה, דין הוא שיקדם הכרם כדי שיהיה לאדם במה לבנות את ביתו, אולם – מוסיף הרב קאפח – לאו כלל הוא. הרי ישנו גם מי שאינו זקוק כלל לפרנסה. אם כן, על כורחך לא דיברה תורה אלא ראשי דברים בעלמא, שידע כל אדם שקודם לנשיאת אישה צריך שיהיו בית ופרנסה מוכנים עמו, והכול לפי העניין.

לפי תירוצים אלו ניתן להבין את דברי הרמב"ם ולתווכם עם פרשיות התורה, אולם בהבנת הגמרא עודנו מתקשים. מדוע נקטה היא כסדר הפסוקים והניחה לנו מקום לטעות בו?

ערך הכרם

תירוץ שונה מתרץ בעל שו"ת חתם־סופר, ובדבריו באו לכאן פנים חדשות של עומק הגותי והלכתי. כרקע להבנת דבריו, עלינו ללמוד תחילה את מחלוקת התנאים במסכת ברכות:

תנו רבנן: "ואספת דגנך"^ח – מה תלמוד לומר? לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזו מפריך"^ט, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך" – הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל; רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'"^י; ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: "ואספת דגנך". ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: "ועבדת את אִיִּךְ וגו'"^{יא}.

לכאורה, לפנינו מחלוקת בין גדולי עולם בעניין שהוא מיסודי עולם, והמחלוקת קוטבית מאין כמותה. חד אמר: תורה ועבודה, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך, וחד זועק לעומתו: תורה מה תהא עליה?! אלא שקשה מאוד לקבל מחלוקת מן הקצה אל הקצה בעניין שנוגע בבסיס חייו של כל יהודי. האם ייתכן שעד כדי כך שונה היא דרכם התורנית של שני מאורי הדורות, רבי שמעון בר יוחאי ורבי ישמעאל? וכיצד יש לנו לפסוק הלכה למעשה, בחיי הפרט ובחיי הכלל? בפרט – האם רשב"י סבור שכל אדם צריך להישאר בין כותלי בית המדרש ולעשות תורתו אומנותו כל ימיו? ובכלל – האם נאמר שכל המפעל החקלאי הגדול שנעשה בארץ ישראל במאת השנים האחרונות אינו בעל ערך בקדושה? האם ראוי היה לשלומי אמוני ישראל רק להתכנס בבתי המדרש ולא ליטול כל חלק בקץ המגולה של "עֲנַפְכֶם תתנו ופְּרִיֶכֶם תִּשְׂאוּ"^{יב}?

בדברי חז"ל מצינו התייחסויות שונות לנושא. במסכת ברכות, לאחר השורות שהובאו לעיל, מתבטאים אביי ורבי בדרך המבטאת העדפה ברורה לדעתו של רבי ישמעאל:

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן. אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא.

לעומת זאת במשנה, מסכת קידושין, נמסרת דעתו של רבי נהוראי, המצדד לכאורה בשיטת רשב"י:

^ח דברים יא יד.

^ט יהושע א ח.

^י ישעיהו סא ה.

^{יא} דברים כח מח.

^{יב} יחזקאל לו ח, וראה סנהדרין צח, א.

רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה וקרן קיימת לעולם הבא. ושאר כל אומנות אינן כן, כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי ייסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו – הרי הוא מת ברעב. אבל התורה אינה כן, אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקווה בזקנותו.²⁷

מובן שיש לדברים אלו השקפה לנושא שבו אנו עסוקים. התורה, כפי שראינו, מצווה על כל אדם מישראל לעסוק בפרנסתו קודם שיישא אישה. לכאורה, יש כאן הכרעה ברורה כשיטת רבי ישמעאל. אם כן, מה סברו רשב"י ורבי נהוראי, וכיצד מצאו מקום לדבריהם? נפנה לדברי החתם-סופר²⁸:

מי האיש וכו' – בית, כרם ואישה. והרמב"ם הקדים כרם לבית מפני שבתוכה נאמר "אשה תארש" "בית תבנה" "כרם [תטע]" וכו', שבקללה הכול מהופך, שמע מינה שהיה ראוי להקדים כרם לפרנסתו קודם לבית, וקשי קראי דהכא, עיין רש"י. והנה אנו סומכים על רבי נהוראי סוף מסכת קידושין, שאמר: "מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה", והיינו כדברי רשב"י ריש פרק כיצד מברכין²⁹, ורבי ישמעאל הקשה הא כתיב "ואספת דגנך".

עד כאן קושייתנו כפי שהוצגה לעיל, ובנוסף גילוי דעת שמגלה החתם-סופר: "אנו סומכים על רבי נהוראי". אנו, משמע: יהודים במקומו של החתם-סופר ובגלות בכלל, שלא נהגו לשלוח ידם לא בחרישה ולא בזריעה, וככלל העדיפו לעשות תורתם קבע ולהתפרנס מעסק קל כלשהו כתיווך עסקאות, הלוואות בריבית או ניהול חנות קטנה. גם את בניהם לא לימדו אומנות. שיטה זו ודאי קרובה לדברי רשב"י יותר מאשר לדברי רבי ישמעאל. אולם, ממשיך החתם-סופר ומבאר, אין לראות במנהג זה של יהודי הגלות הכרעה כנגד דברי רבי ישמעאל:

ונראה לי: בזמן שישראל שרויים על אדמתם – מצווה לאסוף דגנך; לא לצורך פרנסתו, דצדקו דברי רשב"י ודברי רבי נהוראי, אלא משום מצוות יישוב ארץ ישראל. ומשום הכי היה בועז זורה גורן השעורים ואלישע שנים עשר צמדים לפניו.

לשיטת החתם-סופר, אין כל מחלוקת בין רשב"י לרבי ישמעאל. זה אמר דבריו ביחס למצב של גלות, וזה אמר דבריו ביחס למצב שבו ישראל שרויים על אדמתם ואחראים לגורלם³⁰.

²⁷ קידושין ד: יד.

²⁸ תורת משה בפרשתנו, ד"ה מי האיש.

²⁹ ברכות לה, ב.

³⁰ הדברים מבוארים יותר במקום אחר: "נראה לעניות דעתי [ש]רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא 'ואספת דגנך' אלא בארץ-ישראל ורוב ישראל שרויין [עליה], שהעבודה בקרקע גופה מצווה משום יישוב ארץ-ישראל

זה ביקש ללמדנו את מעלת מצוות יישוב ארץ ישראל, וזה התכוון להורות לנו דרך בצורכי הפרנסה.

הכיצד?

בגלות אין לנו כל עניין ב"ואספת דגנך"¹⁷, שהרי דגן זה הוא פרי ארץ העמים, ועבורנו אין הוא אלא מזון לחיות הגוף בלבד, פרנסה. כאן אמר רשב"י את דבריו: תורה בראש, ואם אפשר – תורה ורק תורה¹⁸. בארץ ישראל, לעומת זאת, "ואספת דגנך" היא פעולה בעלת ערך עצמי החורגת לגמרי מגדר צורך פרנסתו של אדם ומתעלה לגדר מצווה, וזה פשר דברי רבי ישמעאל: "הנהג בהן מנהג דרך ארץ". משום כך, אומר החתם־סופר, אנו מוצאים בתנ"ך עדות לכך שגדולי האומה – בועז ראש הסנהדרין ואלישע הנביא – עסקו בחקלאות למרות שהיו עשירים והיו יכולים לתת לעבדיהם לעבוד במקומם; ללמדנו שכך ההלכה הפשוטה בארץ ישראל ואין כל מחלוקת בדבר.

ולא לבד עבודת קרקע אלא לימוד כל האומנות, משום יישוב וכבוד ארץ ישראל, שלא יאמרו לא נמצא בכל ארץ ישראל סנדלר ובנאי וכדומה ויביאום מארצות רחוקים, על כן היה לימוד כל אומנות מצווה, ורשב"י ורבי נהוראי מיירי כשאנו מפוזרים בין האומות ויש בהם אומנים מרובים ולא צריך לנו, והעוסק בהם הוא להמציא לו פרנסתו, על כן מניח אני כל אומניות ואיני מלמד בני אלא תורה.

בנושא זה דן מרן הרב זצ"ל באורותיו, וזה לשונו:

ההתגברות הרוחנית העליונה מחזקת את התכנים המעשיים ומגברת את ההתעניינות בעולם ובחיים וכל אשר במ. רק בזמן החורבן, וקרוב לו, שהחיל

ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה ציוותה התורה 'ואספת דגנך'. ובעז זורה גורן השעורים הלילה – משום מצווה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם יישוב העולם הכול בכלל מצווה. אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם, וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה רבי ישמעאל לרשב"י... " (חידושי החתם־סופר למסכת סוכה לו, א). חידוש זה של החת"ס שרואה בחקלאות בא"י מצווה של "חובת גברא" כמו תפילין לא מצאנו בשאר פוסקים, אלא מצאנו שזו מצווה קיומית ולא חיובית. ושאלתי את מו"ר הגר"י אריאל שליט"א ואמר לי שלדעתו החת"ס דיבר על דרך ההפלגה, וצ"ע.

¹⁷ ואכן פסוק זה נאמר כברכה אם נעשה רצון ה' ונישאר נטועים בארצנו.

¹⁸ וכדברי הרמב"ם המפורסמים בעניינו של מבקש ה' (הלכות שמיטה ויובל יג ג): "ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלקים, ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קודש קודשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם־הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים".

הישראלית נעתק מאדמתו והוצרך להכיר את תעודתו רק במעמדו הרוחני המופשט, הושרשה ביחידים הדרכה לפרישות מחיי שעה בשביל חיי עולם, וגם על זה יצאה מחאה שמימית. אבל כאשר הגיע התור של בניין האומה בארצה, והצורך המעשי של הסידורים המדיניים והחברתיים נעשה חלק מתכנית פעלי הכלל, הרי הם הם גופי תורה, וכל מה שיתרחבו הגורמים המעשיים ויתבססו יותר יפעל הרוח המלא קדושה וחיי אמת על העולם ועל החיים, ואור ישראל יאיר פני תבל בכליל יפעתו.¹

הווי אומר: מחלוקתם של רשב"י ורבי ישמעאל הייתה "קרוב לזמן החורבן", שעת "בין השמשות" שבה כבר חרב המקדש ונתבטלה מלכות ישראל, אך עדיין ישנם יהודים רבים בארץ הכבושים תחת יד מלכות הרשעה. רבי ישמעאל אינו רואה מצב זה כגלות, אולם רשב"י חלוק עליו בכך – ומצד זה אמורים דבריו (ואף הם ליחידים בלבד, שהרי "הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם"). אמנם במצב הרצוי, כשעם ישראל חוזר לאדמתו, הרי ש"הצורך המעשי של הסידורים המדיניים והחברתיים... הרי הם גופי תורה" – וגם רשב"י יודה בכך.²

נמצא שביסוד העניין מודה הרב זצ"ל לחתם־סופר, אלא שבמקום לדחוק ולומר שאין מחלוקת אלא "הא לן והא להו" – דברי רשב"י אמורים בחוצה לארץ ודברי רבי ישמעאל אמורים בארץ (והרי שניהם היו מבני ארץ־ישראל), מסביר מרן הרב שאכן נחלקו – אך רק סמוך לחורבן, ואילו כשיגיע תור בניין האומה בארצה גם רשב"י יודה לרבי ישמעאל.

אם כן, ההסתמכות על רבי נהוראי היא הנהגת הגלות, ואילו בארץ ישראל – לא זו בלבד שהחרישה והזריעה מצווה, אלא כל ענף של אומנות שיש בו כדי לפתח את המדינה ולהגדיל את עצמתה יש בו משום מצווה.

וכן כתב מרן הרב זצ"ל במקום אחר, וזה לשונו:

מעלת ארץ ישראל היא שיעלו בה ישראל לעבודה רמה כל כך, עד שכל מה שיתווסף להם ברכה בענייני העולם כן יוסיפו כבוד בנפשם ברוממות מעלה וקדושת אמונה ואהבת ה' באמת. ולתכלית זה אמרה תורתנו הקדושה תמיד ענייני הייעודים על טובת העולם־הזה, אף־על־פי שהן נבזות ופחותות אצל כל בר דעת מצד עצמם, אבל באמת הכול מיוסד על זה שאין פחיתות כלל לשלמות החומר, אדרבה מעלה היא, אלא שעל ידי חלישות השכל תהיה במקרה שבה לעניין רע, אבל כשתהיה קדושת השכל ברוממות תכליתה אז זהו תוקפו וגבורתו ותפארתו,

¹ אורות התחייה, פרק כז.

² ואכן בהערות ובמקורות לפרק באורות הביא רבנו הרצ"ה קוק זצ"ל את דברי החת"ס שהבאנו, והדברים מאירים.

כשיהיה לו כל טוב עולמי, ועל ידו יחרץ בענייניו לגדל ולרומם ענייני הקדושה העליונה למען כבוד שם ה' יתברך.^{כא}

מתוך כך בא החתם־סופר לידי תובנה משמעותית בסוגייתנו:

ועל כן כשעושים רצונו של מקום, שנטיעה אינו לפרנסה אלא למצווה, על כן בית קודם לכרם. אבל בתוכחה, שאינם עושים כרשב"י והכרם הוא לפרנסה, היה להקדים כרם לבית, אלא שבשיגעון ינהג והכול מהופך.

אנו התקשינו להבין מפני מה הקדימה התורה בית לכרם בפרשתנו, והלא הכרם צורך פרנסה הוא ושכרו נדרש לשם בניין הבית. מחדש החתם־סופר שהקושיה היא המפתח לתירוץ, משום שהנחתנו לא הייתה נכונה. הכרם, בארץ ישראל, אינו עניין של פרנסה בלבד. כרם הוא מצווה בפני עצמה, ויש לעסוק בה ללא כל קשר לצורך בממון.^{כב} ולכן התורה הקדימה בית לכרם, כדי שלא נחשוב שהכרם אינו אלא צורך פרנסה כדי שיוכל האדם לזכות לבנות לעצמו בית.^{כג}

אם כן, מפני מה רמזה התורה בפרשת הקללות שהסדר הראוי הוא כרם ואז בית? משום שבאותה פרשה אכן מדובר על מציאות הגלות, שבה כל מי שאינו עושה כרשב"י אלא מנהיג בתורתו מנהג דרך ארץ^{כד} – ראוי לו שיקדים כרמו לביתו. כי בגלות הכרם אינו ערך בפני עצמו אלא הוא מקור פרנסה שעל ידו ניתן להתקדם לבניין בית. אמנם אם כבר יש לו בית ואינו זקוק לפרנסה, אין כל צורך שיעסוק בכך.

כך מתבארים דברי הגמרא יפה יפה, שלא דרך ארץ בלבד התכוונה להשמיענו, אלא דרך ארץ המיוחדת – דרכה של ארץ ישראל. גם דברי הרמב"ם ששינה מובנים בטעמים, שכן עיקר מגמתו של הרמב"ם במשנה־תורה אינה לפרש את פסוקי התורה ואף לא לסלול דרך באמונה, אלא לפסוק הלכה, ולמעשה, בכדי שאדם יוכל לבנות לעצמו בית עליו לעסוק קודם לכן בפרנסה, ועל כן הקדים הכרם לבית כדרכו של עולם.

^{כא} חבש פאר, עמ' נב.

^{כב} בכך ודאי שונה שיטתו מהבנתו של ר"י קאפח זצ"ל דלעיל, שבנו של רבי אלעזר בן חרסום העשיר המופלג "פטור מקביעת אומנות".

^{כג} עיקרון זה של דברי תורה הנלמדים מכוח קושיה על דרך השלילה מופיע בדברי מרן הרב פעמים רבות. לדוגמה, ראה עין־אי"ה ברכות ז: יב על דברי הגמרא ש"אין מכבדים ת"ח לא בדרכים ולא בגשרים", וקשה: מדוע לא לכבדם בכל מקום? ומתוך מרן הרב שכדי שלא נטעה בכבוד מדומה, לכן אין מכבדים אלא במקום ששייך ללמד בו תורה ולא בכל מקום, כפי שמכבדים אנשי שררה אחרים. ועיין עוד עין־אי"ה שבת א: כה; שם ברכות ו: כו; פנקסי ראי"ה ח"ב (הוצאת מכון הרצי"ה) עמ' רמד ד"ה "על כן התכונה".

^{כד} וכדברי אב"י ורבא בגמרא ברכות, שם.

ערך הבית

במקום אחר כתב החתם־סופר לתרץ את קושייתנו באופן אחר:

"ומי האיש אשר אָרַשׁ אִשָּׁה ולא לקחה וגו'". סדר הקרא בית כרם ואישה, וכן סידר ש"ס בסוטה, ורמב"ם בהלכות דעות סידר כרם קודם בית, ויליף מפרשת תוכחה: "אשה תארש", "בית תבנה", "כרם תטע", כלומר כל מעשיך יהיו מהופכים, שמע מינה הסדר הנכון הוא בהיפוך – כרם, בית, אישה.

יש לומר: בפרשת עורכי מלחמה מדבר עם צדיקים גמורים כרשב"י וחבריו, "ועמדו זרים ורעו צאנכם". על כן בתחילה בונה בית, היינו בית המדרש, ואחר כך כרם לפרנסתו. מה שאין כן בתוכחה, שלא עשו רצונם [אולי צ"ל: רצונו של מקום], ואז היו צריכים לדאוג לפרנסתם וכרם קודם לבית, ושוב כשבא העונש נתהפך מעשיהם.^{כ"ה}

אם בדבריו הקודמים ביסס החתם־סופר את העבודה בארץ ישראל כאחד מאדניו של כל בית יהודי, כערך תורני עצמי (ולא חקלאות בלבד, שבה מוציא החקלאי את פירותיה הקדושים של הארץ, אלא כל עבודה ומפעל המביאים לידי הרחבת יישוב הארץ), הרי כעת הוא אומר דברים פשוטים יותר – אך דומה שאף הם זקוקים לחיזוק רב: בית יהודי מושתת על קביעות בתורה. על אישיות בנויה בתורה. על התקשרות יציבה ובוגרת לעולמה של תורה. אם אנו דנים בנסיבות העשויות לגרום לאדם להקדים עיסוק כלשהו לעסק פרנסתו, הרי שאחד הגורמים החשובים לכך הוא שיהיה בידו של בחור צעיר לאפשר לעצמו להיות שרוי בבית המדרש תקופה הגונה, שתציב בתוכו את יסודותיה של הקומה הרוחנית שתלך ותתפתח בקרבו כל ימי חייו.

ושמא זהו ביאורו של הבית־יוסף לעיל "דכרם בתר בית לאו דווקא", דבעניין כרם של פרנסה הסדר הוא כרם ולאחריו בית, אך בעניין ההשתדלות הרוחנית של האדם מישראל הסדר הוא בית (ביהמ"ד) ולאחר מכן כרם. וכמו שהתורה רואה חשיבות בתשתית כלכלית של האדם מישראל, כל שכן שעליו לבנות לעצמו תשתית רוחנית של לימוד תורה שתשפיע לאחר מכן על כל חייו והתנהלותו ביתו.

בכל מקום שבו אין צורך הפרנסה דוחק, ובימינו על פי רוב מדובר בתקופה שבה הבן עודנו סמוך על שולחן אביו, קודמת ההתבססות הרוחנית בבית המדרש להתבססות החומרית בעסק הפרנסה.

^{כ"ה} חידושי חתם־סופר על התורה בפרשתנו, ד"ה ומי האיש.

אין אלו דברים מובנים מאליהם, משום שמדובר בהשקעה שאדם משלם עליה מחיר. מן הסתם בשנים אלו יצטרך להסתפק במועט ולחיות חיי דוחק, בזמן שאחרים שלא למדו בישיבה כבר יהיו "מסודרים" כלכלית. ואף-על-פי כן, אין תורה בלא מחיר, והמחיר הוא כדאי.

למרות שכבודם של כל הערכים החשובים של עבודה בארץ ישראל וכל המטרות הגדולות של פיתוח הארץ במקומו מונח, עדיין אין בהם כדי להוות תשתית ראויה לבניינו של בית בישראל. התורה קודמת לכול, ושווה לשלם את המחיר בעבורה.

לסיכום:

ערכי הבית והכרם – תורה ופרנסה, ובארץ ישראל תורה ומצוות יישוב הארץ – מעמידים יחד את אדני הבית. אין לנו מרשם מדויק הקוצב את הזמן שראוי לכל אחד להקדיש לעיסוקים אלו בטרם יבנה את "ביתו זו אשתו"^כ, אך יש ויש חידוד של המגמות השונות ושל חשיבותן. לא ניתן לבנות בית בלא תורה, לא ניתן לבנות בית בלא דרך ארץ של פרנסה, וגם תורה ופרנסה כבר ישנן ביד האדם – עדיין ראוי לו לזכור שהבית הנבנה צריך להיות חלק מיישוב הארץ ומבניין הכלל. אלו הם הדברים שחוזרים עליהם מעורכי המלחמה, והם עצמם מלחמה שטוב וראוי לבוא בקשריה – מלחמת חיים.